

4. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (1929) // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. – Т.2. – С. 273-287.
5. Прадід Ю.Ф. Мовні питання в українських Конституціях ХХ ст. //Мовознавство. – 2002. – № 1. – С. 17-22.
6. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1937 р.). // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. – Т.2. – С. 364-382.
7. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – К.: Політвидав України, 1989. – 61 с.
8. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М.: Политиздат СССР, 1988. – 64 с.

УДК 37.041

Проців Л.З.

ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ДОМОНТОВИЧА І В. ПІДМОГИЛЬНОГО)

Утворення незалежної української держави і її вихід на Європейський рівень зумовило необхідність реформування системи освіти, особливо вищої. Тому що в умовах трансформації суспільного устрою особливо гостро стоїть проблема підготовки майбутніх спеціалістів, які б мали високий рівень професіоналізму, творчої активності, були б здатні до швидкої професійної адаптації та самореалізації, самоствердження в професійно-педагогічній діяльності.

Одним із основних шляхів формування у студентів творчого мислення і професійних якостей, які б відповідали сучасному розвитку науки і техніки, є включення їх у самовиховання, формування в них потреби у самовихованні. Аналіз джерельної бази дозволяє стверджувати, що проблема самовиховання майбутніх спеціалістів постійно привертає увагу педагогів, психологів, філософів.

Проблемам теорії самовиховання присвячені праці А. Арета, І. Донцова, О. Ковальова, О. Кочетова, Л. Рувинського, М. Тайчинова. Специфіку самовиховання вчителя досліджували Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, С. Єлканов, С. Соловейчик, В. Сухомлинський та ін. Питанням самовиховання майбутніх учителів, педагогічного керівництва процесом самовиховання студентів присвячені дисертаційні дослідження сучасних науковців О. Бабченко, М. Гордої, С. Даньшевої, А. Калініченко, О. Яцій та ін.

Незважаючи на те, що, на перший погляд, проблема самовиховання є предметом постійної уваги педагогів та психологів, однак аналіз літератури з досліджуваної проблеми засвідчив, що у вітчизняній науці вона вивчалася переважно у контексті шкільної практики. Тому додаткового наукового дослідження потребують питання про шляхи і засоби самовиховання, самовдосконалення студентів. Особливо малодослідженим залишається питання стимулювання професійного самовиховання студентів засобами художньої літератури, зокрема, української літератури 20-30-х років ХХ століття (а саме, на матеріалі інтелектуально-психологічної прози В. Домонтовича та В. Підмогильного).

Враховуючи актуальність даної проблеми, а також її недостатню розробленість, метою статті було обґрунтувати виховний потенціал української художньої літератури 20-30-х років ХХ століття (зокрема, на матеріалі романів Віктора Домонтовича та Валер'яна Підмогильного) як засобу стимулювання професійного самовиховання студентів.

Особлива роль у розв'язанні поставленої проблеми належить організації навчально-освітнього середовища – найвагомішого чинника в процесі самовиховання студентів. Оскільки навчально-виховний процес у вищих навчальних закладах повинен базуватися на ідеях становлення особистої ідентичності та самоутвердженні студента. Реалізація

особистості як самоцінності, здатної до виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку є найвищими пріоритетами освіти. Переосмислення процесу виховання на сучасному етапі вимагає також і нових підходів до проблем професійного становлення, творчої самореалізації людини в майбутній професійній діяльності.

Цим і обумовлено наше звертання до художньої літератури, яка завжди стояла на засадах моралі, ідеї самовдосконалення, пошуку та віднайдення людиною самої себе. Саме художня культура маніфестує багатство духовних і творчих обдаровань людини, розкриває через художній досвід сходження її духу, показує її внутрішню безмежність. Художня культура особистості складається залежно від ступеня і характеру освоєння нею художніх цінностей. Одним із джерел такого освоєння виступає художня література, глибоке розуміння якої активізує процеси смислопобудови структури “Я” особистості в період визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, знаходження людиною своєї ціннісно-сислової єдності і її реалізації. Проте художньо-педагогічний потенціал творів літератури має виховні можливості лише за умови спорідненості змісту твору з індивідуальними потребами особистості, коли утворені в процесі осмислення твору асоціативні зв’язки, впливаючи на свідомість читача, ідентифікуються та інтерпретуються відповідно до життєвого та сенсорного досвіду студента, до його індивідуального освоєння суспільного простору. Отож, змістовий аспект педагогічного спілкування (читач-твір) у процесі вивчення художнього твору полягає у самоутвердженні і реалізації етико-естетичних вимірів особистості. Розглядаючи художню літературу як важливий засіб розвитку самосвідомості, навичок творчого самовираження, слід наголосити на виключній ролі літератури у формуванні системи духовно-моральних цінностей особистості. Ціннісні відношення виступають необхідними компонентами структури особистості, що виражаються не тільки в програмі діяльності і спілкування, але і в програмі самовиховання, і являють собою соціально-детерміновану схильність соціального суб’єкта. При цьому слід зауважити, що ідеали, ціннісні орієнтації індивіда виконують різну роль у загальній картині процесу самовиховання, на різних вікових етапах вони мають то більшу, то меншу значущість. Для організації професійного самовиховання студентів ідеали, як стимул самовиховання, виступають одночасно джерелом саморегуляції, активності і спрямованості поведінки. Бо “роль ідеалу як стимулу самовиховання велика. Примусити себе робити те, що потрібно, здатна тільки особистість, одухотворена ідеалом. Ідеал в системі мотивів самовиховання є одним з провідних. Ідеал як компонент самосвідомості особистості, виконуючи роль важливого критерію самооцінки, взаємодіючи з іншими мотивами, спонукає особистість до активного самовиховання. Ні про яке самовиховання не може бути й мови, доки особистість не виробить й не усвідомить ідеал” [6: 76]. Отже, ідеал – найвища мета самовдосконалення особистості.

Таким чином, проблема цінностей – підґрунтя ефективного самовиховання – завжди була актуальна не тільки в теоретичному, але і в практичному плані. Виховання людини є насамперед формуванням в її свідомості системи істинних цінностей, на основі якої в подальшому і складається програма самовиховання. Проблема цінностей завжди поставала в період знецінення культурних традицій, дискредитації моральних устоїв, в періоди “переоцінки цінностей”.

Як засвідчує проведене дослідження, у ракурсі розв’язання поставленої проблеми педагогічно доцільним є використання в організації самовиховання майбутніх вчителів виховного потенціалу творів українських письменників, а саме, вивчення студентами прозової спадщини Віктора Домонтовича (зокрема, його романів “Доктор Серафікус”, “Дівчина з ведмедиком”, “Аліна й Костомаров”) та Валер’яна Підмогильного (“Повість без назви”), яка містить багатий матеріал з питань теорії та практики самовиховання, самоосвіти.

Прочитавши та осмисливши роман “Доктор Серафікус” Віктора Домонтовича, студенти можуть хоча б на крок ближче підійти до розуміння суті таких процесів, як самовизначення (“...людини скромної й ніякової, до того ж переобтяженої працею, семінарами, лекціями, громадськими навантаженнями, засіданнями предметових комісій,

науковими доповідями, правліннями корент...” [2: 187]); динамічне переживання внутрішньої цілісності (“В ньому було щось од теорії, схеми, вигадки, од химер, маячні, ілюзії. Він зберігав у собі знання нездійснених падінь. Найдоброчинніша й найсамотніша людина, він не довіряв сам собі” [2: 192]); самозосередження (“...він живе якимось по-іншому, ніби й не живе зовсім, ніби боїться жити, ніби боїться доторкнутися до життя, ніби живе непомітно, вгамовано, мовчазно [2: 196]); самовідречення (“Ви знаєте, я нікуди не ходжу, бо як ото каже Сенека, побувавши серед людей, я повертаюсь додому менше людиною” [2: 222]); усвідомлення безперервності власної особистості (“Я ніхто, але я хочу бути людством. І тому моєю сповненістю хай буде моя відсутність” [2: 247]).

Як показали результати проведеного експерименту зі студентами філологічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, прикладом самопізнання, самовираження особистості через світ книг може слугувати уривок з роману “Доктор Серафікус”: “Комаха заздрить Ірці. Після тридцятьох років усі книжки здаються прочитаними і всі продуманими. Він уже пізнав ту гірку огиду пересиченості перед книжками, отее *taedium libelli* що з року в рік збільшується і що від нього, попри всі зусилля, вже ніколи не можна звільнитись, коли зникає колишня юнацька віра в книжки марною стає надія, що якась нова книжка раптом, як виграш у лютереї, принесе несподіваний дар визволення” [2: 175].

Прямою протилежністю Комахи в романі виступає особа Ірці, яка не спроможна досягнути багатства книг: “...Такий абсолютний дивак!.. Навіщо ти носиш з собою зовсім порожні книжки?” [2: 175].

Однак, все життя головного героя в світі книг, відірване від реального, звели нанівець досягнення самоосвіти: “В віці, через який переступив Комаха, і думки, і книжки здаються такими нерадісними і безобрійними, як і дні, що їх віддано книжкам, лекціям і бібліотеці. В байдужості Комахи не лишилося вже жадної краплі цікавості. Нічого, окрім звички” [2: 176].

Наступний уривок з роману акцентує увагу читача на тому, що не завжди організованість, ретельність є запорукою успішного самовиховання особистості: “Попри всю свою організовану ретельність, Комаха не був гарантований од химерних примх і невизначених настроїв. Бачити щодня Ірцю зробилось для нього потребою” [2: 184].

Даний уривок є прикладом, з одного боку, наполегливої праці персонажа роману на ниві самоосвіти: “З нього була вперта й працьовита людина, – з іншого ж боку, – це йому шкодило. За подробицями втрачалось ціле... Його ерудиція викликала подив, але ерудитні накопичення в примітках були потрібні, хіба, може, для нього самого, щоб ствердити собі самому свою наукову сумлінність як дослідника” [2: 235].

У процесі читання роману “Доктор Серафікус” студенти зустрінуться з такими методами самовиховання: самоконтроль, самозобов’язання, наполегливість у досягненні мети: (“Мені зовсім не легко зібрати всього себе у щось ціле, єдине. З великими труднощами я примудряюсь улаштувати з себе бодай хоч подібність на щось стале й тверде. Отже, я ретельно намагаюсь уникати всього того, що може мене вибити з колії” [2: 242]); самопереконавання, самодисципліна – як головна умова самовиховання (“Протягом довгих років я змагався сам проти себе. Я переміг себе. Я приборкав свої почуття. Я дисциплінував себе. І я можу пишатись, я досяг своєї мети, я цілком спокійний. Тепер я не боюсь, що зраджу себе” [2: 258]).

Актуальним на сьогодні є й роман Віктора Домонтовича “Дівчина з ведмедиком”, наведений уривок з якого зайвий раз доводить, що самопізнання – основа самовиховання: “Мені завжди закидали брак фантазії. Тепер я впевнився, що я чистий фантаст, здібний на химерні вигадки й уявлені вчинки. Створити собі вигадану мету, щось подібне до мети, і блукати безпорадним мандрівником. Це був я!” [1: 73].

При знайомстві з романом “Дівчина з ведмедиком” студенти зустрінуться з такими методами самовиховання, як: самоаналіз (“Ця безнадійна безглуздість мого поведження для мене ясна, як ні для кого. І це найгірше. Найприкріше божеволіти, зберігаючи ясну свідомість свого божевілля. Кожну ілюзію отруєно свідомістю її ілюзорності” [1: 76]);

самосуд і самокритику (“З остаточною ясністю я освідомив собі всю химерність своїх вигаданих уявлень. Я знов був тверезий і стриманий. Тільки в глибині душ лишилось почуття порожноти та болючий сором від тих безглуздостей, що так багато я наробив їх за останній час. Нема нічого хворобливішого від згадки про зроблену безглуздість” [1: 80]).

Наступний уривок демонструє студентам важливість самоосвіти для самореалізації, самоутвердження та самовираження особистості: “Коли варто жити, то тільки так: завойовувати новий світ.. Що робити? Я згадую за себе, за дні й ночі, віддані невинній праці, за ті солодкі хвилини високої втіхи, що їх приносить довершеність напружених зусиль. Я озираю своє минуле, і протягом усього життя мого я бачу одне, тільки одне: працю, працю й працю. Що інше я можу порадити Зині? Про що інше я можу сказати їй? І я кажу: Працюйте! Шукайте праці, що була б вам до вподоби” [1: 103-104].

Прикладом самовизначення та самовираження особистості в їх негативних проявах є образ Зини, яка “обернулася в повію, тільки в повію. Вона не захтіла іти поруч зі мною, її не привабив мій шлях – шлях людини, відданої праці. Вона не захтіла жити творчим життям, вона не повірила в творчу міць щоденної праці, в працю, що визволяє. Вона повірила в химеру свого я, своїх особистих путей, своїх відокремлених бажань. Зина заплуталась в шуканнях неправдоподібного. Все загублено, все знищено. Повороту нема. Все скінчено” [1: 171].

У ракурсі поставленої проблеми актуальним є й роман Віктора Домонтовича “Аліна й Костомаров”. Ознайомившись з романом, студенти можуть прослідкувати як головний персонаж використовує метод самокритики: “Костомаров був сміливий: він волів не згоджуватись з самим собою. Він спростовував сам себе, сперечався з собою, виступав проти себе. Можливо, що не згоджуватись з собою є найкраща запорука дійти істини” [3: 242], також самоаналізу, який найчастіше приводив до зневіри: “Він не був задоволений з досягнутого; на серці лишалося почуття порожнечі і спустошеності... Він працював, але він не вірив у те, що робив. Усе, що він робив, здавалось йому прикрим, небажаним і непотрібним... Він не почував під собою ґрунту: спустошена, з якоюсь глибокою внутрішньою надірваністю людина” [3: 245-246].

Багатий матеріал з проблем самовиховання, самопізнання студенти можуть знайти при знайомстві з творчістю Валер'яна Підмогильного, а саме, його твором “Повість без назви”. Зокрема, про постійний самоконтроль та самоаналіз головного героя свідчить такий уривок: “Йому, людині з уявою і темпераментом, аж надто відомі були ці гарячки душі, що могли б його зовсім розхитати, якби він не вмів чинити їм постійного опору, протиставляючи їм волю й звичку панувати над собою, здавна вироблену. Але разом з тим, будучи щодо себе обачним, він розумів усю небезпеку безоглядного стримування своїх нахилів і вважав за доцільне поступитися їм інколи, щоб потім тим певніше над собою владувати. Тому він давав часом хвилину волю всій жагучій поживності своєї приборканої натури, всій глибині свого затамованого почуття любові й ненависті до себе, поринав у цей кошлатий вир, що раз у раз викидав його, трохи стомленого й пошарпаного, на твердий ґрунт ще більшої певності” [4: 269]. Зазначені методи самовиховання є для персонажа твору закономірним результатом підведення підсумку кожного прожитого дня: “Він любив лад... для нього лад був повсякденним здобутком у боротьбі з різнобіжними поривами, щоденною перемогою над собою, щохвилиною боротьбою з хаосом” [4: 273]. На шляху до успіху не обійшлося без самообмежень, самопримусу і самозобов'язань головного героя: “Він нагадував собою ті натури, що звуться цільними, тобто мають у своєму існуванні доміную, якій всі інші потреби і пристрасті підпорядковуються або зовсім відкидаються. А втім, тільки нагадують. Бо ознака справжньої цільності натури та, що вона лишається цільною без спонуки; тим часом йому для підтримки своєї настанови потрібне було щомиті зусилля над собою” [4: 279]. І, безперечно, без наполегливої, свідомої та цілеспрямованої праці: “Тоді – праця, найвідповідальніше з усього, що він робив, у якій мусив скласти важкого іспита перед самим собою. Ця праця і її наслідки справді покажуть йому, чи йшов він до певної мети, чи тільки афішував цією метою, тільки задавався, як брехливе хлоп'я, маючи сміливості визнати

свою нікчемність... він падав і підносився, був вічним прокляттям собі й безмежним благословенням” [4: 280].

Про певний рівень самовиховання особистості свідчить і вміння контролювати власні почуття, а, відповідно, і поведінку, вчинки, що й демонструє наступний уривок з твору “Повість без назви”: “Він міг мати які завгодно почуття – раптові, бурхливі, химерні, суперечні, і мав їх справді. Але досі не було ще жодного випадку, щоб він не міг їх перебороти, щоб свідком їх став хтось інший, щоб вони випорснули з нього перед людські очі” [4: 285].

Незважаючи на високий рівень самосвідомості героя, його прагнення у досягненні поставленої мети часто затьмарювалися тільки культом мети: “Городовський віддавна привчив себе дивитися на самого себе здалека, з якоїсь фінальної точки. Він міг простити собі будь-які вагання, зриви й стрибки, але ніколи не простив би моменту нерухоності. Культ мети проймав його так глибоко, що зміст самої мети якимось непомітно ніби відходив на другий план...” [4: 295].

Негативною стороною самовдосконалення і саморозвитку особистості є самообман, коли особистість починає вірити, що вже досягла вершин досконалості: “Дуже рідко трапляється в комашинні людського життя випадок, щоб народилася людина з немилосердним зором, вільна від усіх забобонів, якими отруюється людство. Я така людина. Життю потрібні покликани, оборонці старих методів облуди або вигадники нових... Я часточка, що випала з загального руху, доставши тим самим змогу побачити весь процес. І за те, що збагнув життя, воно засудило мене на самотність” [4: 309].

Проте оточення головного героя зовсім протилежної думки про нього: “А ви просто покидьок, який може трапитися байдуже за всякої доби, бо він позбавлений усякого значення. Ви замахнулися на те, щоб бути самодостатнім, тобто бути сам собі богом, але схибили, і богом вашим стала гашиш та цигарка. Ось який трюк зробило з вами життя, над яким ви хотіли стояти” [4: 315].

Отже, цілеспрямоване стимулювання інтересу майбутніх вчителів до процесу самовиховання, організація професійного самовиховання студентів є умовою їх професійного становлення, самоутвердження і виступає стратегічною метою сучасної вищої школи. Тому у процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів основну увагу необхідно зосередити на “озброєнні” їх високим рівнем знань в галузі теорії самовиховання, розвитку в них творчої активності, вміння самостійно розв’язувати поставлені завдання. Ефективним засобом професійного та особистісного саморозвитку студента є художня література. Зокрема, запропонована для ознайомлення студентів інтелектуальна проза В. Домонтовича і В. Підмогильного створює сприятливі умови для аналізу піднятих у творах проблем з різних точок зору, виступає стимулом до прояву пошукової активності, самовираження студентів, забезпечує творче переосмислення ними висвітлених проблем, спонукає до самостійних висновків і узагальнень. Отже, як зазначав В. Сухомлинський: “Самосійна праця над книжкою – одна з найголовніших сфер самовиховання людини, змістом життя якої є оволодіння знаннями” [5: 603].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. – К.: Критика, 2000. – 416 с.
2. Домонтович В. Без ґрунту. – К.: Гелікон, 2000. – 520 с.
3. Зайцев П. Перше кохання Шевченка / П. Зайцев. “Романи Куліша”, “Аліна й Костомаров” / В. Петров. – К.: Україна, 1994. – С. 195-316.
4. Підмогильний В. Невеличка драма: Роман, повісті. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 326 с.
5. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 403-641.
6. Тайчинов М.Г. Воспитание и самовоспитание школьников. – М.: Просвещение, 1982. – 160 с.